

ДУХОВНОСТ И ПАМЕТ: СОФИЯ - БАТАК - ПИРИНСКА МАКЕДОНИЯ

СОФИЯ: ПЛАСТОВЕ НА ДУХОВНАТА КУЛТУРА

Автори: Патриция Мачканова, Елиза Маркиевич

Научен ръководител: Силвия Шедлецка

Варшавски университет

Меандрите на историята и географското положение на София водят до това тя да се превърне в пресечна точка на различни култури. В тъканта на града са видими влиянията на Европа и Мала Азия, християнството и исляма, европейската и османската архитектура. В центъра на София, в радиус от няколко метра си съседстват църква и синагога, джамия от XVI век и съвременна католическа катедрала, построена на мястото на бомбардиран по време на войната храм. Това пресичане на пътища, култури и изповедания е видимо на всяка крачка и показва сложната история, която градът крие в себе си.

Сердика и София

В София до ден днешен можем да се удивляваме на християнски храмове, строени през IV и VI век, тъй като по тези места християнството се появява още през IV в. След като завладяват балканите, римляните, обожавачи да се къпят в горещите извори, оценяват стратегическото положение на поселището. Застрояват го и го назовават Улпия Сердика. Тя става важна точка на картата на Европа: от тук минават пътищата към Византия. Сердика е един от първите градове, приели християнството, а император Константин я определя като „моят Рим“. В романа на Стефан Загорчинов се появява литературен образ на Сердика, представен по начина, по който го виждат влизащите в поселището пътници:

На другия ден от височината на последния хълм, все още далеко, зад кривия завой на неизвестна река, се мярне град, сгушен в полите на висока заснежена планина. Ясно личаха стените, които се чупеха според почвата, кулите приличаха на големи изправени напръстници. На най-високото място, самотна и строга, като че ли цяла изсечена от мрамор, се белееше голяма църква. Един славянин се повдигна от седлото и изкрещя нещо. Стоймир притърча.

– Сердика! – извика той, като посочи града (Загорчинов 1981: 72)

По пътищата пътували не само търговци, но и воители. Сердика започва да преминава от едни ръце в други. Най-напред попада в ръцете на хуните, след това – под властта на Византия, а през VIII век хан Крум я присъединява към българската държава. Градът е наречен Средец (среда), но в документи от XIV век започва да се появява и наименованието София – от света София, най-важният храм в града. Легендата за неговата поява гласи, че този скромен романски храм е построен от византийска княгиня като дар за чути молитви на мястото на разрушени по-рано църквички, от които са запазили само декоративните мозайки и оригиналният под. Най-вероятно обаче е възстановен от византийския император Юстиниан, който не могъл да остави храма на Божията Премъдрост в руини.

Храмът „Св. София“ се появява в литературата многократно. Една от картините, която илюстрира сложната многовековна съдба на този храм, е книгата на българския писател Стефан Дичев *Пътят към София*. Действието в нея се развива през XIX век. Гледаме храма непосредствено след освобождението на България от руснаците, след дългия период на османско владичество. В този исторически момент църквата все още изглежда като джамия с разрушено минаре, тъй като е била преправена именно на джамия след завладяването на България от турците:

„А как се казва тая джамия вдясно, тая с разрушеното минаре?“ — попита той. „А, да! Сияуш паша джамия я наричаха, когато тръгвах. Но от днес вече няма да се нарича така! Това си е направо наша черква, Серьожка, „Света София“, от нея иде името на града... Стара, от началото на държавата ни, че и преди нея, при император Юстиниан... Прочее, брат ми Андреа ще ти разкаже подробно!“ (Дичев 1983: 483).

Боянското чудо

681 година е началото на българската държавност. Тогава българският хан Аспарух сключва мирен договор с Византия, по силата на който, срещу плащан от нея данък, се задължава да пази границите на Империята. Няколко десетки години по-късно войските на хан Тервел, наследникът на Аспарух, спасяват обсадения от арабите Константинопол, като пристигат навреме с подкрепа и спират похода на последователите на исляма към Европа.

През 864 година хан Борис I приема християнството и при кръщението си получава името Михаил. Българският владетел трябвало да направи труден избор между Рим и Византия. В началото бил по-склонен да избере Запада, но в последствие, под натиска на Константинопол приема християнството от Изток. Въпреки кръщението не може да разчита на църковна независимост, затова отново се сближава с Рим. За съжаление не постига разбирателство и за пореден път започва преговори с Константинопол. Получава независимост за своя митрополит, а през 886 година и автокефалия за българската църква. Ето защо изборът пада върху Изтока, макар решението да не е окончателно. Поради честите конфликти с Византия българските владетели още много пъти търсят подкрепата на Рим. Самуил, царувал в края на X и началото на XI век, приема корона от папата. Армията му е победена от император Василий Българоубиец. В края на XII и началото на XIII век, след освобождението от продължилото близо два века византийско владичество, папата коронясва българския владетел Калоян за крал. Заедно със съпругата си Десислава Калоян е изографисан в известните стенописи на Боянската църква. През 1259 година севастократор Калоян достроява към параклиса, от западната му страна, църква на две нива „Св. св. Никола и Панталеймон“. Спомени за безименния автор на стенописите на Боянската църква можем да открием в стихотворението *Боянското чудо*, написано от родената в София поетеса Елисавета Багряна:

Боянското чудо

*Има дни, през които, нахлула отдолу,
мъглата
като с гума изтрие
дървета, огради, къщя,
от града не остане следа
в равнината залята,
от потопа обгърната,
Витоша,*

даже и тя
постепенно потъне,
изчезне като разтопена -
и не виждам ни път, ни пътека,
ни стъпки пред мене.

Но внезапно владайският вятър
разкъса мъглата.
Разнесе той, разнищени,
нейните бели валма
и в лъчи заблести
всеки стрък оросен от тревата,
всеки лист на брезите
и цялата влажна земя.
Планината отново достъпна
и близка изплава
и отново примамва ме върхът
с прастарата лава.

В дни такива аз идвам при тебе,
зограф безимен,
през мъглата на дълги столетия
образа твой
да подиря,
да вдъхна от силата неотразима,
подкрепила ръката ти,
дала ти верен устой,
за да пратиш в далечното бъдеще
своя ракета -
с хора земни, от плът,
да заселиш
(тогава!)
небето.

С багрила непроменени,
които си прави изкусно
от костилки и корени,
глина и грудки смола,
от цветенца и шума -
ти писал си живите устни
и очи вдъхновени,
и мъдри,
човешки чела...

И преминала прага,
усещам аз твърдата почва -
и пред себе си виждам
път прав
и огрян
да започва. (Багряна)

Написано през 1959 година, стихотворение препраща към образа на майстора от Бояна, автор на известните фрески. Безименият зограф, както пише Багряна, увековечава в стенописите хора, а не ангели, като им придава психологически, индивидуални и учудващо съвременни черти, което по онова време било рядкост и според мнозина изпреварвало епохата. В българската традиция този начин на изобразяване се приема за предшестваш италианския ренесанс и точно по тази причина Боянският майстор е наричан в България вторият Леонардо, предшественик на такива художници като Джото, Дучо ди Буонинсеня, Фра Анджелико и Ян ван Ейк.

В своето стихотворение Багряна подчертава хуманистичния аспект в творчеството на безимения майстор, но едновременно с това се дистанцира от метафизиката. Човешкото измерение на образа, органичната природа на материала, от който е създадена творбата, символиката на слънцето и яркостта карат стихотворението да говори за храм на човешкия гений, промяна в човешкото измерение. Заслужава си да добавим, че стихотворението е написано през 1959 година, тоест във време, в което темата за свещеното, Бога и метафизиката са сред политически рисковите теми в България. Църквата може да бъде тема на стихотворението, но по-скоро като културен паметник, човешки гений, свързващ миналото със съвременността.

Освобождението

През 1878 година Русия побеждава турците във война, а България отново се появява на картата на Европа. За този ключов исторически момент Стефан Дичев пише:

Там изправиха хоругвите, прикрепиха иконите, а когато закачиха на върха и набързо съшият руско знаме, гражданството се полюшна и се развълнува, по-първом осезаемо почувствувало, че османлиите ги няма и няма да се върнат вече. (Дичев 1983: 481).

В своя роман *Пътят към София* авторът описва настроението в града непосредствено след освобождението. Хаос, военни опустошения, понякога много тежки, като например напълно разрушената част от Подуяне в покрайнините на София; докато героите вървят през града, те откриват известни, стари места на картата му:

Климент влезе в София преди пристигането на главните сили, тъй като те изчакваха сапъорите да стегнат повредения от неприятеля мост над Искъра. Той избърза и пред Червения кръст, нетърпелив да види какво е станало със семейството му и с града. Пътуваше в малка трофейна каручка; в нея бяха още зле раненият Сергей Кареев и Ксения, която не се отделяше от него. Когато мина през изгорялото до основи Подуяне и видя димящите развалини на крайните махали, а после съзря арката и неизброимите си съграждани и радостта им, Климент се разплака. Ето за какво е било, мислеше той и щастливо чувство на задоволство и на нещо осъществено разтапяше сърцето му. (...) Сега душата му беше спокойна, щастлива и той ту се извъръщаше към Ксения, ту сочеше на Кареев отделни места, за които бе разправял. (Дичев 1983: 482-483).

Сега от ранни зори хората посрещаха освободителите — посрещаха ги, заслужили свободата си. Тук и там все още димяха пожари, тук и там все още плачеха безутешни люде и гледаха с блуждаещ поглед или търсеха, но многото, хилядите се стремяха към Орханийския път — с хоругви, в празнични дрехи, захвърлили фесове, помъкнали китки чимшир, бъклицы и цели кофи с вино, хляб и кой каквото имал, всеки да изрази своята благодарност, завет от деди и прадеди, който се осъществяваше в този час.

Някой бе казал: „Тук да ги срещнем, братя, на това свято място, дето обесиха някога Апостола Левски!“ (Дичев 1983: 481).

Споменатият в цитата Васил Левски е революционер и ръководител на борбата за освобождение на България. През февруари 1873 година той е обесен от турците, а в цялата страна е признат за национален герой. В София, на мястото на обесването, е издигнат паметник на Левски.

Друг автор, признат за най-значимия български поет, Христо Ботев, пише след смъртта на Левски стихотворение в памет на това събитие:

Обесването на Васил Левски

*О, майко моя, родино мила,
защо тъй жално, тъй милно плачеш?
Гарване, и ти, птицо проклета,
на чий гроб там тъй грозно грачеш?*

*Ох, зная, зная, ти плачеш, майко,
затуй, че ти си черна робиня,
затуй, че твоят свещен глас, майко,
е глас без помощ, глас във пустиня.*

*Плачи! Там близо край град София
стърчи, аз видях, черно бесило,
и твой един син, Българийо,
виси на него със страшна сила.*

*Гарванът грачи грозно, зловещо,
псета и вълци вият в полята,
старци се молят богу горецо,
жените плачат, пицят децата.*

*Зимата нее свойта зла песен,
вихрове гонят тръни в полето,
и студ, и мраз, и плач без надежда
навяват на теб скръб на сърцето. (Ботев)*

От своя страна сградата на катедралата „Св. Александър Невски“ в София, която до скоро бе най-големият православен храм на Балканите, представлява знак на благодарност на българите към Русия за освобождението. Построена е в центъра на София, на най-високата ѝ точка, а строителството отнема осем години (1904-1912). Храмът е проектиран от руския архитект Александър Померанцев. Възниква спор кой да бъде автор на интериора: руски майстори или млади български художници. В крайна сметка голям принос имат известните в България тогава художници: чехът Ян Мрквичка и Антон Митов. За мястото на катедралата и площада около него свидетелстват посветените му творби от българската литература. В стихотворението на българския поет от XX век Атанас Далчев *Александър Невски в мъгла* силуетът на катедралата е поместен в градското пространство, а самата сграда, удавена в мъгла, е показана като потъващ кораб:

*Щом тя се спусне, отначало горе
на куполите златото помръква,
а най-подир и на самата църква
потъва бавно каменния кораб.*

*Угасват стъпките и гласовете,
със багрите — и линията трезва,
и на мъглата във небитието
несетно всичко видимо изчезва.*

*В това безмълвно корабокрушение
напразно бий голямата камбана:
дохождат звуците ѝ приглушени
като от дъното на океана.*

*Затуй и после в висината синя
лъщят на Невски куполите мокри
и виждаш по зеления му покрив
да съхне сякаш още пласт от тиня. (Далчев)*

Балада за Георг Хених на Виктор Пасков: между сецесионова и пролетарска София

Разказвачът в новелата на Виктор Пасков *Балада за Георг Хених*, който след много години се връща мислено към детството, приема за главен герой от този период на живота си стария майстор на цигулки Георг Хених, един от многото чехи, дошли в България след Освобождението, за да изградят институциите на новата държава. Герой в тази книга обаче е и София, градът, гледан от перспективата на дете, живяло по време на българския комунизъм. Следвоенна София на Пасков е пролетарски град, в който следите от някогашната слава са забележими по сецесионовите сгради, чиито славни дни обаче са отминали. Авторът съсредоточава своето внимание върху кварталите, населявани от обществени прослойки с често понижен социален статус от новата политическа система. За самата сграда на улица „Искър“, където живее семейството на главния герой, четем:

*Всички бяха бедни... Вража и Стамен, които живееха в една стая със син и дъщеря,
бяха разделили стаята си с пердетата; като влезеше човек вътре, течението духваше
пердетата, сякаш не хора живееха там, а духове, а и за духовете би било тясно. (Пасков
2011: 31)*

В една от тези софийски сгради, този път на улица „Волов“, живее след войната известният някога със своите цигулки, а сега забравен (както в периода на комунизма голяма част от предвоенната култура), Георг Хених. Кварталът, който описва Пасков обаче, не винаги е бил с пролетарски характер. Като пише преводачката Мариола Миколайчак в послеслова към полското издание на новелата на Пасков, сградите са построени преди войната за новите административни кадри в столицата. Кварталът изгубва престижа си едва по време на Народна република България, през 50-те години, въпреки централното местоположение на картата на София. Пасков черпи вдъхновение за описанията на тогавашна София от спомените за собственото си детство, а самият лютиер Георг Хених не е въображаем образ – това е истинска фамилия на създателя на лютиерска школа, който действително е направил цигулка на Виктор Пасков. Чешки и

италиански специалисти от различни области участват в културната дейност в България след освобождението, много от тях пристигат в страната и оказват значителна подкрепа и тласък в развитието на българската култура, наука и много институции (Paskow 2020: 204-215).

Истината бе, че в тази стара и някога красива сецесионна къща на улица „Искър“ бяха наблъскани като плъхове семейства с по две-три деца в една стая и всички търпяха лишения. [...] Строена в първите години след Освобождението, тя е била италианско посолство. [...] още по-интересна става тя в двадесетте години на века. Тогава къщата, в която имам честта да съм роден, била купена от богат еврейин, който сложил червен фенер на сецесионовата ѝ фасада и я превърнал в публичен дом. (Пасков 2011: 31)

В новелата на Пасков съжителството на няколко исторически периода най-добре се вижда от биографиите на хората, но е отразено и в архитектурата, документираща сложната многоизмерна памет на града. Комунизмът, белязал архитектурата и човешките съдби, е показан като време на отслабване и разпадане на междуличностните връзки: повсеместната бедност, контролът на държавния режим, липсата на интимност при хората, живеещи в малки апартаменти, делени с непознати, карат разказвача да се съсредоточи върху останките от стария свят. Изглежда най-силни симпатии у автора събужда предвоенният период, олицетворен от лютиера Хених, който в своята безкористна любов към хората, музиката и професията си напомня повече на ангел, отколкото на човек. В този смисъл новелата на Пасков е носталгична творба, изразяваща копнеж по изгубеното време: детството и ценностите.

Библиография:

Bagriana 1968: Bagriana E., *Cud Bojana*, przeł. Anatol Stern [w] Ziemia gorąca, antologia współczesnej poezji bułgarskiej, wybór i opracowanie A.Kamińska, A.Stern, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza 1968, s. 62-64.

(Багряна Е., *Боянското чудо*, <https://litclub.bg/library/bg/bagryana/63.htm>, 22.08.2021)

Botew 1960: Botew Ch., *Wybór pism*, oprac. H. Batowski, Wrocław 1960. (Ботев Х., *Обесването на Васил Левски*, <https://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=1&WorkID=3164&Level=1>, 22.08.2021)

Diczew 1974: Diczew S., *Droga do Sofii*, Czytelnik, Warszawa 1974.
(Дичев С., *Пътят към София*, Издателство на БЗНС, София 1983)

Paskow 2011: Paskow W., *Ballada o lutniku*, przeł. M. Walczak-Mikołajczakowa, Poznań 2020. (Пасков В., *Събрани съчинения Том 2*, Сиела, София 2011)

Zagorzcinow 1981: Zagorzcinow S., *Legenda o świętej Sofii*, tłumaczyła Teresa Dąbek Wigrowa, Instytut Wydawniczy Pax, 1975. (Загорчинов С., *Избрания произведения Том 1*, Български писател, София 1981)